VASILE C. IONIȚĂ

OBSERVAȚII PE MARGINEA UNUI GLOSAR DIALECTAL

1. *Glosarul dialectal – Ilidia, jud. Caraș-Severin* (manuscris)[1], redactat de profesorul (pensionar) Iosif Moise-Aldan, originar din Ilidia, cuprinzând 165 de pagini dactilografiate, încredințat nouă de autor, ne-a dat posibilitatea să constatăm următoarele[2]:

a. Ilidia se găsește într-o zonă relativ intens cercetată[3], zonă în care NALR – Banat a anchetat șase localități: Răcășdia, Vărădia, Sasca Română, Slatina-Nera, Berliște și Brădișoru de Jos; tot de aici au provenit răspunsuri la *Chestionarul* lui Hasdeu din localitățile Măidan (S. Liuba) și Oravița (A. Ghidu), precum și informații ocazionale din Oravița și Sasca Montană (A. Coca) și Măidan (S. Liuba). DA și DLR au folosit, de asemenea, monografia lui S. Liuba și A. Iana[4] și culegerea de cuvinte a lui Emilian Novacovici[5]. Autorii recentului DSB[6] au utilizat, în afara celui excerptat dintr-o bibliografie extinsă, material cules prin anchete directe dintr-o vastă rețea de localități, precum și date obținute de la diverși informatori (dintre care, din Ilidia: Atanasie Rădulea, Minișan Margareta, Moise Adam, Rugași Elena, Suru Paraschiva, Voin Ana și Voin Petru, iar din Lăpușnicu Mare: Chera Ilie Iucu, Ciocloda Gheorghe, Dudău Petru, Lala Ion și Lala Petru).

---

[1] Notat în continuare cu sigla GDI.

[2] Pe lângă faptul că Iosif Moise-Aldan aparține, prin naștere, satului Ilidia, manuscrisul său dovedește reale aptitudini de cercetător al domeniului, denotă acribie în urmărirea evoluției cuvintelor; autorul stăpânește metodele unei anchete riguros efectuate și cunoaște cele mai importante noțiuni teoretice ce se impun cercetătorului dialectolog și etnolog.

[3] Am delimitat o zonă de aproximativ 600 de km², adică un patrulater de 20 x 30 km, în centrul căruia se află Ilidia, mărginit spre nord de valea Carașului, cu localitățile limită Vărădia și Anina, la sud de valea Nerei, cu localitățile limită Naidăș și Lăpușnicu Mare, spre est Munții Aninei, iar spre vest granița cu Iugoslavia.

[4] *Monografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895.

[5] *Cuvinte bănățene*, Oravița, 1924.

[6] *Dicționarul subdialectului bănățean*, întocmit și editat de un colectiv de cadre didactice și cercetători de la Universitatea din Timișoara. Facultatea de Filologie. Centrul de Științe Sociale: vol. I (1985) și vol. II (1986), redactate de Sergiu Drincu; vol. III (1987) și vol. IV (1988), de Maria Purdela Sitaru.

DACOROMANIA serie nouă, II, 1996-1997, Cluj-Napoca, p. 91-95

b. Ilidia, aparținătoare ca sat comunei Ciclova Română, este localitatea cea mai veche din zonă, atestată documentar la anul 1266 ca „possessio regalis Eliyad"[7] și despre care există ample informații istorice, etnografice și demografice în diverse lucrări[8].

c. Cu toate aceste surse bogate și o intensă cercetare timpurie a zonei, am întâlnit, totuși, în cuprinsul celor 165 de pagini ale GDI, un număr apreciabil de elemente lexicale neglosate în DA, DLR și DSB (ultimul volum, IV, se încheie cu cuvântul *buzunar*), variante formale și sensuri noi față de explicațiile menționate în cele trei surse de referință.

Iosif Moise-Aldan face, în cazul unor cuvinte, observații detaliate menite să evidențieze nuanțele semantice, precum și considerații istorice, etnografice (mai ales)[9], folclorice și etimologice.

2. Am convenit cu colectivul de redactare a DSB să pun la dispoziție materialul selectat din GDI pe baza următoarelor criterii[10]:

a. Cuvinte nemenționate în DA, DLR și DSB (materialul publicat): *arăbios, -oasă* adj. „epitet dat mai ales copiilor, care acceptă să se ia la trântă sau la bătaie, chiar dacă sunt mai mici sau mai slabi decât adversarul; bătăuș, gata de încăierare"; *azănta* vb. (intranzitiv) „a recruta (a fi recrutat) pentru serviciul militar".

b. Cuvinte menționate în cele trei surse, dar întâlnite în GDI în variante fonetice diferite: *bliúcă,* față de *blúcă* (DSB, III, s.v.), care posedă, de altfel, și un sens diferit: „pătlăgea verde murată"; *cioáșcă,* față de *cioáscă* (DA, s.v.) „broască"; *flomotóc,* față de *folomoc* (DA, s.v.) „ghemotoc".

c. Cuvinte glosate în cele trei surse, dar care apar în GDI (și) cu alte sensuri: *a crepeni* vb (reflexiv) *1.* „a se înțepeni (caz particular când două sau mai multe din părțile componente mobile ale unui obiect se înțepenesc și nu se mai pot mișca)"; *2.* „a se întări, a deveni rigid (despre clei, smoală, mortar etc.)"; *gímăn* s.n. (pl. *gímăne*) *1.* „ridicătură de pământ pe un teren neted"; *2.* „delușor, ridicătură peste care trece un drum sau o potecă".

---

[7] C. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 306.

[8] Vezi bibliografia la N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, p. 82-83.

[9] Câteva dintre acestea le-am prezentat în articolul *Fapte de etnografie și implicațiile lingvistice ale acestora*, în „Tibiscum". Studii și comunicări de etnografie – istorie, VII, Caransebeș, 1988, p. 107-112. Dădeam aici, spre comparație, cuvântul *bine*, pus în relație cu *alvăluc, brăciri, pogoadă* (p. 108-110).

[10] Din cei circa o mie de termeni lexicali și derivate ale acestora, cuprinși de GDI, există în jur de o sută, care fac obiectul selecției, operate pe baza criteriilor menționate mai jos (sub *a, b* și *c*) și unde am exemplificat doar cu câte doi-trei termeni.

3. În articolul de față, ne-am propus să atragem atenția asupra câtorva chestiuni, a căror importanță va reieși pe măsura expunerii lor.

a. Este impresionant (și nu exagerăm făcând această apreciere) că, pe o arie atât de restrânsă, coexistă termeni relativ sinonimi, diferiți totuși prin semnificațiile lor, în funcție de împrejurări, și care posedă diverse nuanțe situaționale. Așa de pildă, verbele *a dripi, a găzî* și *a groi* (nici unul menționat în DA) înseamnă „a călca în picioare o semănătură sau un teren pregătit pentru însămânțare". Primul este explicat în GDI: „a călca în picioare o semănătură și a face plantele una cu pământul", cu derivatul *drípiște,* care exprimă „aspectul pe care îl ia o semănătură după ce a fost călcată în picioare (de către om sau de către animale)" (p.54). Diferența dintre *a găzî* „a bătători, călcând în picioare o semănătură" și *a groi,* cu același sens, este că acesta din urmă se folosește mai ales când fapta este săvârșită cu intenția de a face rău, ceea ce nu este cazul cu *a găzî* sau *a dripi* (GDI, p. 71).

A logodi vb. are înțelesul „a nimeri o țintă, prin aruncarea unui obiect cu mâna sau cu arma". Cuvântul nu se mai folosește în prezent. Acesta nu este sinonim cu *a zgodi* „a nimeri tocmai lucrul de care ai nevoie", cu postverbalul *zgoadă* „nimereală"; cf. locuțiunea adverbială *la zgoadă* (GDI, p. 164).

Alături de mai vechiul *glimpe* „ghimp, spin", coexistă și *spin,* care, practic, l-a înlocuit pe *glimpe,* păstrat doar în verbul *a înglimpa,* diferit totuși, ca sens, de *a se înspina; a înglimpa* este tranzitiv și indică acțiunea *glimpelui* asupra obiectului, precum și efectul (dureros): cf. „mă înglimpă ceva în palmă". *Glimpe* s-a mai păstrat în expresia: „simt ca un glimpe la inimă" (GDI, p. 68-69).

DA menționează pe *fălincă* s.f., cu o explicație sumară: „greșeală, defect", cu exemplificarea folclorică: „Nu-i sminteală/Din obială,/Ci-i fălincă/din opincă" (Banat), cu precizarea: „se zice când, într-o casă, lucrurile merg rău, și vina pentru aceasta o poartă capul casei" (s.v.). GDI dă explicații ample pentru acest cuvânt și-l pune în legătură cu *a făli* (nemenționat în DA) „a lipsi (a fi mai puțin dintr-o cantitate, dintr-o măsură)", cu sensul extins în expresii ca: „ce-ți fălește?" sau „nu-i fălește nimic", care, evident, se referă la o carență trupească, sau la o suferință sufletească, la un neajuns, o nemulțumire. Odinioară, circula în graiul de la Ilidia termenul *félăr* (< germ. *Fehler),* care exprima ideea unui „defect corporal, infirmitate sau boală ce nu presupune șederea la pat"; cf. *a felări* vb. (reflexiv) „a căpăta un defect de sănătate ca urmare a unei neglijențe sau a unui efort fizic prea mare", verb care este o creație a graiului local, el neavând un corespondent în limba germană; participiul, cu valoare adjectivală, *felărit* înseamnă „cu sănătatea zdruncinată". Spre deosebire de sensurile lui *a (se) felări, felărit, felăr, fălincă* semnifică doar „o suferință ascunsă, care

chinuieşte omul, ființa umană", nu o boală perceptibilă în datele ei, iar *fălincat* redă „starea celui care acuză o lipsă (un minus) în sănătate" (GDI, p. 56-57).

Şi, în sfârşit, un alt exemplu din această serie: *a izâdi* înseamnă „a face risipă de alimente sau alte bunuri (care nu duce la dispariția bunurilor izâdite)"; cf. *izâdă* „risipă, folosirea nerațională de bunuri, alimente"; pe când *a inui* semnifică „a risipi fără socoteală, a prăpădi un fond material, o avuție", ceea ce înseamnă un act încheiat, iremediabil, echivalent cu ceea ce exprimă sintagma „a toca averea".

b. O evoluție specială au avut elementele de origine germană, vii cândva în graiul din Ilidia, dar care, cu timpul, au dispărut din uz; unele şi-au extins sensul şi au continuat să conviețuiască alături de altele, fiecare specializându-se pentru o anumită situație.

Din seria celor dispărute fac parte: *gúbert* s.n. (pl.: *guberturi*), din germ. *Kuvert* „plic", provenit din fr. *couvert* idem; *háițăr* „fochist" (< germ. *Heiser* idem); *premț* „frână; dispozitiv de frânare la vehicole" (< germ. *Bremse,* idem); *ravír* „sector de muncă" (< germ. *Revier* „ocol; sector de exploatare limitat"); *şloásăr* „lăcătuş" (< germ. *Schlosser* idem); *vértar* „sanitar; infirmier" (< germ. *Wärter* idem) ş.a.

Supraviețuirea altora s-a datorat extensiei de sens, cum este situația lui *făierónt* „timpul de încetare a lucrului", care a avut ca înțeles originar „ordonanță comunală" (cf. germ. *Feuerordnung),* prin care se prevedea stingerea, la o anumită oră din seară, a tuturor focurilor, pentru a evita incendiile, într-o vreme când casele, în majoritatea lor, erau construite din lemn şi acoperite cu şindrilă (GDI, p. 56)[11].

Uneori termenii germani au pătruns şi s-au specializat doar pentru anumite realități materiale: *flec* s.n. (pl. *flecuri*) înseamnă „petec (pe încălțăminte)", dar şi „pată", întocmai ca germ. *Fleck,* cu sensul principal „loc", dar şi cu cel de „pată" sau cel de „petec"[12]. *Flec* se referă, în graiul din Ilidia, numai la încălțămintea orăşenească, iar pentru haine şi opinci este folosit tot *petecul.* Acceptarea neologismului s-a produs o dată cu apariția în mediul rural a ghetelor, străine până atunci de tradiția vestimentară a locului. De aceea, opinca (ca şi restul îmbrăcămintei) se *petecește,* în timp ce gheata se *flecuieşte;* cf. *a flecui* vb. „a peteci o gheată". Şi încă o observație interesantă: *flec,* cu înțelesul de „pată", nu are un echivalent autohton, ceea ce poate însemna (dacă nu s-a stins din memoria oamenilor), că înainte de *flec,* noțiunea de *pată* a fost inexistentă[13].

---

[11] În aceeaşi realitate materială îşi are explicația *máore,* menționat în *art. cit.,* „Tibiscum", p. 111.

[12] Institutul de Lingvistică (Bucureşti), *Dicționar german-român,* Bucureşti, 1966, p. 346.

[13] Atestat pentru prima dată la ANON. CAR., iar ca termen literar în opera lui Bolliac. Semantismul cuvântului este relativ bogat (DLR, s.v.).

În graiul local, substantivul *unt* apare doar în accepțiunea limitată de unguent (în combinație cu *muguri de plop*), folosit în trecut pentru ungerea părului ca măsură de protecție împotriva paraziților. Nu se poate, însă, admite ca *untul* să fi avut această unică folosință. Mai plauzibilă pare ipoteza că aici este vorba de alt fel de unt, de o altă proveniență, adică de untul produs de pe urma unei îndeletniciri mai vechi a localnicilor, aceea de oieri, înainte de a deveni și crescători de vite mari. Determinantă va fi fost deci starea economică a localnicilor, care nu permitea acestora să țină în gospodărie vaci. *Putăr* „unt", de origine germană (< *Butter),* a fost acceptat în perioada când untul din lapte de vacă putea fi întâlnit doar la oraș, localnicii neproducând decât unt din lapte de oaie. Mai târziu, în perioada unei economii rurale mai avansate, când *putărul* urban devine și el un produs local, denumirea de *unt* nu s-a mai păstrat decât pentru unguentul amintit.

4. Aceste puține exemple desprinse din GDI dovedesc, neîndoielnic, că monografiile dialectale nu sunt nicidecum perimate, ba am putea spune că ele rămân chiar un deziderat. Cele apărute până cu câteva decenii în urmă au fost, în mare parte, lucrări ale unor „neprofesioniști". Cuvintelor înregistrate li s-au dat explicații succinte, uneori prea sumare, ambigue și au pătruns în dicționare cu aceste neajunsuri, care, de multe ori, îngreunează demersul etimologic sau îl îndreaptă pe căi greșite[14]. În deceniile anterioare, condițiile apariției unor astfel de monografii nu au fost deloc prielnice[15], din motive pe care nu le mai discutăm. GDI mai dovedește și necesitatea analizei termenilor dialectali în strânsă legătură cu faptele de etnografie (evoluția factorilor economici, modificările structurale, pe care le-au suferit satele; tradiții și obiceiuri dispărute din practica actuală etc.), precum și fenomenele demografice (contactele cu orașul, pătrunderea unor elemente alogene din diverse zone ale țării etc.).

Reșița, str. Nergănița, 19

[14] Explicația sumară dată pentru *pălóște* „staul (pentru vite)", preluată de DLR din CADE, a avut ca urmare glosarea lui separată de cea a lui *polóște* și, în acest fel, cuvântul apare menționat în DLR (s.v.) cu „etimologie necunoscută". Alte exemple de acest fel, în *Observații cu privire la lexicul dialectal din DLR. Probleme de etimologie internă,* publicat de noi în „Anuar de lingvistică și istorie literară" (Iași). Tomul XXX, 1985. A. Lingvistică, p. 221-228.

[15] Un exemplu izolat (privitor la o zonă învecinată cu zona în discuție în articolul de față) este monografia semnată de Vasile Nemiș, *Despre satul lui Eftimie Murgu. Contribuții monografice la istoria Amăjului,* București, 1981; lucrarea conține însă referiri sumare la graiurile locale, în afară de date privind toponimia și antroponimia locului.